

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXVII

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"**

2024

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2024. 190 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Rakstu krājums iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Michal Šimáně (G. Mendeļa Universitāte, Čehija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kužņecovs

Tehniskie redaktori:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Makets:

SIA "AR Drukātava"

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils Universitāte, 2024

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2024. 190 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Lay-out:

RA Drukātava Ltd

Included in EBSCO database.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils University, 2024

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

Etnogrāfisko slieču transportlīdzekļu historiogrāfija
un izpētes perspektīvas..... 6

Haralds Bruņinieks

Lietisko avotu liecības par nacionālajiem partizāniem
Ilūkstes apriņķī (1945–1949)..... 14

Rūdolfs Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā..... 24

Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne, Elīna Pētersone-Gordina

Vikingu laikmets Latvijā: Lejasbitēnu kapulauka
starpdisciplināra izpēte..... 31

Anna Jabłońska

The Image of the Past in Songs between the Middle Ages (10th c.)
and the 18th Century in Poland 39

Audronē Janužytė

Becoming a Dissident: The Cases of Aleksandras Štomas
and Tomas Venclova..... 46

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)..... 57

Inta Krūmiņa

Latvijas Satversmes sapulces Izglītības komisijas darbība (1920–1922) 72

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā..... 79

Сигитас Лужис

От сражений с поляками к схватке с французами: пярлойские
партизаны в Клайпедском «восстании» 1923 г. 87

Vladislavs Malahovskis

Latgaliskuma jautājums latgaliešu emigrācijas pārstāvju korespondencē
un publicistikā 96

Александр Петров

Охрана природы в Советской Латвии: материалы Комитета народного
контроля Латвийской ССР (1965–1990)..... 103

Galina Sedova (Nun Euphrosyne)

Organ Master Edouard Schultz: from Dinaburg to Polotsk,
the 19th century 115

Marika Selga

The Robert F. Kelley Papers in the Georgetown University Special Collection	125
--	-----

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads.....	132
---	-----

Kaspars Strods

Jūras transports Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam: ieskats Latvijas PSR un atjaunotās Latvijas Republikas historiogrāfijā	142
--	-----

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā	153
--	-----

Michal Šimáně

Restoration of Secondary Vocational Education after World War II during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948).....	168
---	-----

Juris Urtāns

Latgales pilskalnu saraksti (19. gadsimta vidus – 20. gadsimta sākums).....	178
--	-----

Ziņas par autoriem / Authors	186
---	------------

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā

Atslēgas vārdi: dzimtā valoda, izglītība, skolas, publicistika, nacionālā politika

Kopsavilkums

Sākoties Pirmajam pasaules karam, Latvijā tika realizēts tautskolu rusifikācijas kurss; Rīgas mācību apgabalā spēkā bija 1913. gada 27. augustā kuratora A. Ščerbakova izdots "paskaidrojums", kas neļāva īstenot 1906. gadā iegūtās tiesības pirmajos divos mācību gados mācībās izmantot dzimto valodu. Tikai karam ieilgstot, cara valdība bija spiesta piekāpties cittautiešiem. 1915. gada pavasarī tika panākta atļauja pirmajos mācību gados tautskolās mācīt skolēnus mātes valodā. Arī bēgļu bērnu skolās mācības notika dzimtajā valodā. Pēc tam, kad sākumā daļa, tad visa Latvija tika okupēta, tajā tika dibinātas galvenokārt vācu tautskolas, kaut formāli "pēc vajadzības varēja atvērt arī blakus klases ar latviešu un krievu mācību valodu". Varēja paredzēt, ka, paliekot vācu okupācijas varai, ar laiku latviešu skolu mūžs būtu skaitīts. Nopietns pavērsiens Vācijas neokupētajā teritorijā norisa 1917. gadā. Latviešu skolotāju kongress Tērbatā (1917. gada 8.–12. jūnijā) deklarēja tautskolu uzdevumus, paredzot, ka latviešu bērniem jāmacās latviešu valodā, citu tautību bērniem – savā dzimtajā valodā attiecīgās tautības skolās. Jaunu pavērsienu dzimtās valodas kā mācību valodas ieviešanā tautskolās nesa Vācijas sakāve karā 1918. gada novembrī. Izvērsās pilsonisko spēku izveidotās neatkarīgās Latvijas Pagaidu valdības un lielinieku izveidotās Padomju Latvijas valdības savstarpējā politiskā un militārā cīņa. Abas tās solīja ieviest dzimto valodu kā mācību valodu. Notikumu attīstība noveda pie tā, ka jautājumu likumdošanas ceļā atrisināja pilsoniskā Latvijas Tautas Padome. 1919. gada 8. decembrī tā pieņēma likumus par Latvijas izglītības iestādēm un mazākumtautību skolu iekārtu Latvijā. Likumi deva iespēju lielākajām Latvijas mazākumtautībām – krievi, vācieši, ebreji, poļi, baltkrievi, lietuvieši un igauņi – dibināt savas pamatskolas un vidusskolas, bērni ieguva tiesības zinību pamatus apgūt savā dzimtajā valodā. Faktiski Latvijā tika ieviesta nacionāli kulturālā autonomija.

Par latviešu publicistu, sabiedrisko darbinieku attieksmi pret Latvijas tautskolās lietojamo mācību valodu pirms Pirmā pasaules kara autors jau ir rakstījis (Šalda 2023). Šajā pētījumā, izmantojot preses u. c. materiālus, tiek piedāvāts problēmas risinājuma apskats Pirmā pasaules kara un Latvijas Neatkarības kara periodā.

Sākoties Pirmajam pasaules karam, ar tā norisi tieši saistītās sociālās, ekonomiskās un politiskās problēmas atvirzīja ar izglītību saistītos jautājumus no sabiedrības uzmanības priekšplāna, tomēr tie netika pilnībā aizmirsti. Pirmajā kara gadā Latvijā vēl darbojās Rīgas mācību apgabala kurators A. Ščerbakova (*Алексей Иванович Щербаков*, 1858–1944) 1913. gada augustā izdotsis “paskaidrojums”, ka 1906. gada 9. oktobra kuratora D. Ļevšina (*Дмитрий Михайлович Левшин*, 1864–?) cirkulārs vairs nav spēkā. Minētais cirkulārs atļāva visās Baltijas zemākā tipa tautskolās, kur visi skolēni bija vienas tautības, visas mācības, izņemot krievu valodu, pirmajos divos gados noturēt mātes valodā. Lai gan, kā konstatējis izglītības vēstures pētnieks A. Vičs (1879–1943), pilnībā izspiest dzimto (latviešu) valodu no tautskolu pirmajām divām klasēm neizdevās (Vičs 1940, 487), dzimtās valodas kā mācību valodas jautājums palika aktuāls. Latviešu preses izdevumos joprojām skanēja domas par dzimtās valodas pozitīvo nozīmi bērnu attīstībā un mācību svešā valodā nodarīto ļaunumu.

Tika izteikti gan vairāk, gan mazāk pamatoti apgalvojumi. Pārspilēti tika stāstīts, ka, “ja bērnam piepeši jārunā tikai svešā valoda, tad viss tas, to viņš ieguvis iepriekšējā dzīvē, pazūd, pazūd tie bagātie iespaidi, ko viņa jūtīgā bērna sirds uzņēmusi. Agrākā attīstība tiek ne tikai apturēta, bet nomākta, jo bērnam vajaga domāt svešā valodā, kur nav nekādu sakarīgu pamatu no viņa iepriekšējās dzīves”. Tiesa, tas pats autors tālāk jau reālistiski konstatēja: “Svešas valodas, zināms, ir visai nepieciešamas, bet viņas jā māca tā, lai netraucē mātes valodu, jā māca tad, kad bērna garīgā attīstība mātes valodā ir sasniegusi zināmu stiprumu, kad svešā nevar nomākt iepriekšējās attīstības sekmes.” (Landavs 1915) Apmācība tautskolās svešā valodā tika nosodīta arī turpmāk: “Atņemt mazam bērnam viņa mātes valodu, spiest viņu mācīties svešās skaņas, nozīmē viņa garīgo īpatnību salauzt, viņa dvēseli nomaitāt.” (Bēguļi 1916)

Karam ieilgstot, Krievijas varas iestādes, lai iegūtu impērijā dzīvojošo mazākumtautu simpātijas, bija spiestas vismaz daļēji pārskatīt iepriekšējo izglītības rusifikācijas kursu. Joprojām pastāvēja esošās izglītības sistēmas kopīgā ievirze uz pastiprinātu valsts (krievu) valodas apguvi, arī uz dzimtās valodas rēķina, tomēr jau 1915. gada februārī laikrakstos parādījās ziņas, ka “Rīgas mācību apgabala kurators iekustinājis jautājumu par latviešu valodas tiesību reformēšanu mūsu tautskolās” (A. W. 1915). Martā latviešu laikrakstu lasītāji uzzināja, ka “jaunais skolu ministrs grāfs Ignatjevs (*Игнатъев Павел Николаевич*, 1870–1926), kurš, amatā stājoties, tūlīt ķērās pie daža laba [bijušā apgaismības lietu ministra] Kasso (*Кассо Лев Арустидович*, 1865–1914) mantojuma likvidēšanas, atcēlis Ščerbakova cirkulāru”. Laikraksts stāstīja: “Ministrs aizrādot, ka kurators Ščerbakovs patvarīgi uzstādījis prasījumu, lai mācības Baltijas pirmmācības

skolās tiktu pasniegtas vienīgi krievu valodā, jo tādas prasības likumā neesot.” (Mātes valodas 1915)

Tik tiešām, drīzumā Rīgas mācību apgabala pārvalde izlaida cirkulāru pirmmācības skolu pārziņiem, ka “ar tautas apgaismošanas ministra atļauju visi mācību priekšmeti pirmajos mācību gados var tikt pasniegti skolēniem mātes valodā” (Rīgā, 24. maijā 1915).

Tā kā Latvijas teritoriju 1915. gadā daļēji okupēja Vācijas karaspēks, izraisījās plaša kara bēgļu kustība, kurā tika ierauti arī bērni. Jau ārpus pastāvīgajām dzīves vietām tika dibinātas latviešu bēgļu skolas. Tās darbojās uz 1914. gada 1. jūlija privātskolu likuma pamata, kas noteica, ka skolas uzturētājam bija tiesības noteikt mācību programmu un mācību valodu. Arī 1915. gada 31. jūlija Tautas apgaismības ministra cirkulārā mācību apgabalu kuratoriem bija norādīts: “Ievērojot to, ka starp bēgļu bērniem ir cittautībnieki, mācību pasniegšanu viņiem jāiekārto pēc tautībām, pēc vietējo tautskolu programmām, mācot arī bērnu mātes valodu un ticības mācību.” (Bēgļu 1916) Tikai krievu valoda, Krievijas vēsture un ģeogrāfija bija jā mācā krievu valodā. Lai arī ar valsts piešķirtiem līdzekļiem, tomēr formāli latviešu bēgļu bērnu skolas uzturēja latviešu bēgļu apgādāšanas komitejas, kuras arī atzina, ka tajās mācībām jānotiek latviešu valodā. Pavisam 1916. gada 1. decembrī latviešu bēgļu pirmmācības skolās bija 184 klases un 313 nodaļas, kurās zināšanas apguva 9 652 skolēni un strādāja 287 skolotāji (Šalda, Barteles 2007, 112). Presē tika atzīts: “Tagadējās bēgļu skolas, cik tālu bēgļu organizācijas pratušas apstākļus izmantot, ir liels solis uz priekšu, salīdzinot ar mūsu tautskolas līdzšinējo stāvokli”. (Nacionālā 1916) Tā karš nesa zināmu progresu dzimtās kā mācību valodas vietas nostiprināšanā latviešu tautskolās.

Jāatzīmē, ka dzimtās valodas lomas nostiprināšanas izglītībā nepieciešamību atzina gan latviešu pilsoniskie, gan sociāldemokrātiskie spēki. “Pareiza audzināšana nav iespējama bez mātes valodas”, sludināja pilsoniskās “Latviešu Avīzes” (Mātes valoda 1915). Līdzīgi rakstīja sociāldemokrātu publicists P. Dauge: “Lai latvju valoda zeļ un attīstās, lai viņa, kā mātes un sarunas valoda rada stipru, veselīgu kultūras pamatu, bez kura nevar attīstīties mūsu jaunā paaudze, nevar arī attīstīties latvju proletariāts Latvijas teritorijas robežās. [...] Pats par sevi saprotams, ka pirmskola var vienīgi pastāvēt ar mātes valodu kā mācības valodu.” (Dauge 1917)

Nopietns pavērsiens norisa 1917. gadā. Petrogradā nodibinātā Pagaidu valdība gan nesteidzās būtiski mainīt valsts un vietējo valodu lietošanas samēru skolās. Taču citāda bija latviešu sabiedrības un skolotāju nostāja. Jau pirmajā mēnesī pēc Februāra revolūcijas Latviešu izglītības biedrības vidusskolu audzēkņu un vecāku sapulce atzina, ka “nekavējoši ievadama mātes valoda par mācības valodu tiklab

vidus, tā vispāri latviešu skolās”. (Rīgas ziņas 1917)

Ne visu neokupētās Latvijas teritorijā dzīvojošo tautību pārstāvji bija vienādi aktīvi cīņā pār izglītības reformām. Sociāldemokrātiskā presē tika atzīmēts: “Skolu pārradišanas darbā vēl itin nekā nav darījuši Rīgas cittautieši. To starpā sastopamas aplamas domas, ka latvieši cittautiešu skolām gribot uzņemties par kungiem un pat ievest tanīs latviešu mācības valodu. Tādas tenkas izplata kontrrevolucionāri spēki, tiklab no cittautiešu, kā arī no latviešu puses. Biedri, tie ir nekaunīgi meli! Katra pienākums tādas valodas uz visnoteiktāko noraidīt izdomu un tišu melu valstī. Apzinīgie skolu darbinieki visur stāv par to, ka katrā skolā māca bērnu dzimtajā valodā.” (Dundurs 1917)

Liela nozīme dzimtās kā mācību valodas ieviešanā visās Latvijas tautskolās bija Latviešu skolotāju kongresam Tērbatā (1917. gada 8.–12. jūnijā), kurš deklarēja tautskolu uzdevumus. Tā lēmumi paredzēja, ka latviešu bērniem jāmācās latviešu valodā, citu tautību bērniem – savā dzimtajā valodā attiecīgās tautības skolās. (Saleniece 2002, 15)

Vācu neokupētajā Latvijas teritorijā sākās kongresa lēmumu īstenošana. Pēc Rīgas nonākšanas vācu rokās (1917. gada augusta beigās) tā gan varēja turpināties tikai vēl Krievijas kontrolē esošajās teritorijās. Teorētiski plašas iespējas dzimtās valodas pozīciju nostiprināšanā pavēra Oktobra apvērsums Petrogradā. Padomju Krievijas Tautas Komisāru padomes 1917. gada 3. novembrī pieņemtā “Krievijas tautu tiesību deklarācija” pasludināja visu Krievijas tautu vienlīdzību un suverenitāti, tiesības uz brīvu pašnoteikšanos, visu nacionālo privilēģiju un ierobežojumu atcelšanu, Krievijas teritoriju apdzīvojošo nacionālo mazākumu un etnogrāfisko grupu attīstību. (Krievijas tautu 1957, 382) Deklarāciju realizējot, pašsaprotama bija dzimtās valodas lietošana nacionālajās skolās. Neokupētajā Latvijas teritorijā, kur vara pārgāja Latvijas strādnieku, kareivju un bezzemnieku deputātu padomes izpildkomitejas (Iskolata) rokās, tika likvidēta Rīgas mācību apgabala pārvaldes sistēma; pašā Iskolatā, apriņķu un pagastu izpildu komitejās tika dibinātas skolu nodaļas, kuras sāka realizēt Tērbatā notikušā skolotāju kongresa ieteikumus. (Ūšiņš 1965, 30) Taču jau 1918. gada februārī visu Latvijas teritoriju okupēja Vācijas karaspēks.

No 1915. gada aprīļa līdz 1918. gada februārim Vācijas okupētajos Latvijas novados atšķirībā no 1917. gada revolucionāro notikumu skartās teritorijas situācija izveidojās citādi. Vēlāk izdotajos vēsturnieku darbos galvenokārt tika uzsvērts, ka okupēto rajonu skolās “bērnus mācīja galvenokārt vācu valodā” (Ūšiņš 1965, 18, 31). Plašāk par vācu okupācijas iestāžu pozīciju mācību valodas jautājumā 20. gadsimta 20. gados uz vācu okupācijas iestāžu dokumentu pamata ir rakstījis vēsturnieks M. Stepermanis (1898–1968) (Stepermanis 1929). Materiāli

par to ir atrodamī arī tā laika presē.

Vācijas Austrumfrontes virspavēlnieka P. Hindenburga (*Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg*, 1847–1934) 1915. gada 22. decembra rīkojums noteica: “Mācību valodai pamatā jābūt vācu valodai.” Tomēr sakarā ar “skolēnu dažādību un smagajiem dzīves apstākļiem” [kas, acīmredzot, ietvēra arī attiecīgo skolotāju trūkumu – V. Š.] varēja būt arī izņēmumi, katrā atsevišķā gadījumā varas iestādes varēja noteikt, kāda mācību valoda lietojama. M. Stepermanis konstatēja: “Šis rīkojums, neaizskarot pedagogijas svētos principus, pilnīgi apmierina arī okupatoru pārtautošanas centienus.” Stāvoklis okupētajos apgabalos skaidri rādīja okupācijas varas vārdu un darbu nesakritību. Kurzemes civilpārvaldes priekšnieks K. Goslers (*Karl Max Eugen Alfred von Gossler*, 1867–1946) formulēja: “Kur rodas nepieciešamība – par to nav nevienam šaubas, – jāpielaiž zemākās klasēs pasniegt mācības mātes valodā, bez kuras līdzdalības mācības un sekmes nav domājamas.” Taču visā okupētajā Kurzēmē (un Zemgalē) 1916. gadā darbojās 26 latviešu un 36 skolas vācu valodā (13 skolas bija “jauktas”), turklāt latviešu valodā strādājošajās skolās vācu valoda bija jāmaca 12, bet latviešu valoda – 2 stundas nedēļā. (Stepermanis 1929, 25, 26, 29) Pēc Rīgas okupācijas pilsētā dibināja galvenokārt vācu tautskolas, lai gan “pēc vajadzības varēja atvērt arī blakus klases ar latviešu un krievu mācību valodu”. (Rubenis 1992, 3) Turklāt “projektēto paralēlklau vietā tīri dabīgi izveidojās veselās skolas ar latviešu mācību valodu” (Stepermanis 1929, 14).

Par dzimtās valodas vietu mācību procesā iestājās latviešu pilsonība. Latviešu izglītības biedrība 1917. gada oktobra sākumā izstrādāja un vācu okupantu izveidotajai skolu pārvaldei iesniedza memorandu, kurā prasīja atzīt latviešu iedzīvotāju tiesības veidot skolas ar latviešu mācību valodu. Kad tas tika ignorēts, novembrī šī pati biedrība memorandu korigēja, prasot “tautskolās pirmajos 3 gados mācīt vienīgi mātes valodā”. Pēc tam, kad okupanti dažus biedrības locekļus arestēja un izsūtīja, biedrības aktivisti atmēta cerības ar iesniegumiem vācu iestādēm panākt to oficiālu piekāpšanos mācību valodu jautājumā. (Rubenis 1992, 9)

Tomēr latviešu sabiedriskie darbinieki un pedagogi turpināja izteikt savu viedokli par mācību valodu. 6. novembrī valodu jautājumu skolās apsprieda Latviešu palīdzības komiteja, Latviešu izglītības biedrība un privātskolu īpašnieki. Pēc plašākām debatēm Latviešu palīdzības komiteja atzina, ka “tautas pirmmācības skolās pirmos divos gados svešas valodas nebūtu vēlams pielaist par mācības priekšmetu. [...] Visās pilsētās kā komūnas skolās derētu ievest latviešu valodu par fakultatīvu mācību priekšmetu” (Vietējās ziņas 1917).

No šķiriskā viedokļa situāciju okupētās Latvijas skolās asi šaustīja Krievijā

iznākošā latviešu lielinieku prese. Tika atzīts, ka “bez visu tautu šķiru skolu kopējam slimībām mūsu Baltijas skola slimoja ar savām īpatnējam nacionālajam slimībām, viņai trūka priekš viņas eksistences vajadzīgā gaisa ko elpot: viņai nebij savas mīlās mātes valodas. Beidzot, kad Baltijas skolas ieguva savas elementārās tiesības un domāja reiz galīgi sadziedēt savas ilgi ārstējamās brūces, atkal nāk prūšu junkuri un dibina iekarotā zemē savas birģeļu skolas” (B-kalns 1918).

Atbilstoši 1918. gada 11. jūnijā izdotiem noteikumiem Vidzemes un Igaunijas publiskajās tautskolās mācībām bija jānotiek vācu, latviešu, igauņu, respektīvi, dzimtajā valodā. (Rubenis 1992, 8) Tomēr par vācu iestāžu nostāju M. Stepermanis secināja: “var [...] droši apgalvot, ka pastāvot ilgāku laiku toreizējai politiskai sistēmai, latviešu skolu mūžs būtu skaitīts.” (Stepermanis 1929, 69) Var gan piebilst, ka Vācijas realizētajai politikai valodu jautājumā bija arī sava pozitīvā puse. Latviešu sabiedrība redzēja, ka dzimto kā mācību valodu skolās, lai arī tikai kā uz laiku pieņemamu, apstākļu spiestām, nācās atzīt abām Latvijas teritorijā valdošajām – gan Krievijas, gan Vācijas – toreizējām varām.

Jaunu pavērsieni dzimtās kā mācību valodas ieviešanā nesa Vācijas sakāve karā 1918. gada novembrī. Izvērsās pilsonisko spēku izveidotās neatkarīgās Latvijas Pagaidu valdības un lielinieku izveidotās Padomju Latvijas valdības savstarpējā politiskā un militārā cīņa. Mācību valodas skolās jautājumam tajā bija gan pakārtota loma, taču sekmīgs risinājums varēja nest ieguvumus abām pusēm.

Latvijas Tautas Padomes dibināšanas sēdē 1918. gada 17. novembrī vairāku partiju pārstāvji demonstrēja savu attieksmi pret mācību valodu skolās. P. Kalniņš (1872–1945) Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partijas vārdā prasīja “vienādas tiesības visām valodām skolā un dzīvē. Nacionālajām minoritātēm nacionāli personālo autonomiju”. Latvijas Demokrātiskās partijas pārstāvis D. Golts (1867–1943) savukārt uzsvēra latviešu demokrātismu: “Nebūs man sevišķi jāuzsver, ka latvieši ir demokrātiska tauta, kura vēlas savā zemē dzīvot un kura prātīs cienīt visas pilsoniskās brīvības, no kurām viņa savā pagātnē maz ko redzējusi.” A. Ķeniņš (1874–1961) Nacionāldemokrātu partijas vārdā paziņoja, ka “mūsu politikai jādibinās uz taisnības un tautas pašnoteikšanas principiem”; nacionāldemokrātu programma “pilnīgi saskan” ar P. Kalniņa nolasīto LSDSP deklarāciju “par nacionālu personāla autonomiju Latvijas mazākuma tautībām”. Turklāt izskanēja atziņa, ka “mūsu nacionālpolitikai jābūt reizē demokrātiskai un sociālā ziņā progresīvai, taisnai. Tad un tikai tad miers un brālība nodibināsies mūsu sabiedrisko grupu attiecībās” (Latvijas Tautas Padome 1920, 9, 10, 12).

Jau dažas dienas pēc Latvijas Republikas proklamēšanas “dažu mācības iestāžu” vadītāji sāka ievākt ziņas “no bērnu vecākiem, kāda tipa skolas būtu pēc viņu domām derīgākas Latvijā, un kādā valodā tagadēja laikā būtu lietderīgāki

mācības pasniegt”. Presē tika uzsvērts, ka “skolās, kur mācās vairums latviešu bērnu, mācības valoda, pats par sevi saprotams, var būt tikai latviešu” (P. 1918). Tautas Padomes loceklis rakstnieks J. Akuraters (1876–1937) atzina, ka “tagad, kad brīvai demokrātiskai Latvijai jāsāk sava jauna un brīva attīstības gaita, tagad līdzās apsardzības un pārtikas jautājumiem kā visvajadzīgākā ir mūsu skolu reforma. [...] Viselementārākā vajadzība, protams, ir ievest latviešu valodu kā valsts valodu skolās” (J. Ak. 1918). Tika ziņots, ka jaunveidojamajā Tautas apgaismības ministrijā, “lai nokārtotu skolu lietu uz nacionālās vienlīdzības pamata”, domāts reprezentēt Latvijā dzīvojošo “tautību minoritātes”, “organizēt padomi, kurā uzaicināt priekšstāvjus pēc iespējas no visām vietējām tautībām un no latviešu skolotājiem”, “skolu lietas nokārtot [...] uz 1917. g. Tērbatas skolotāju kongresa lēmuma pamata”. (Latvijas Pagaidu 1918) Lai gan tautas apgaismības ministrs K. Kasparsons (1865–1962) solīja, ka lēmums par latviešu valodas kā mācību valodas ieviešanu realizēsies pēc Ziemassvētkiem (Rīgas skolotāju 1918), dažviet jau pirms tam tika pieņemti patstāvīgi lēmumi ieviest latviešu valodu skolās (Ventspils 1918).

Ministrija “principā izteicās” par “atvēršanas brīvību” “tām privātskolām, kurās mācības valoda nebūs valsts valoda – latviešu”. (Latvija 1918) Līdzīgu nostāju demonstrēja skolu kolēģija pie Rīgas pilsētas valdes. Tika solīts, ka “katrai tautībai būs sava autonoma tautskola, ko uzturēs pilsēta” (Skolu 1918). Arī Pagaidu valdības vadītājs K. Ulmanis (1877–1942) Tautas Padomes sēdē 2. decembrī solīja: “Neviens netiks atstumts no līdzdalības, visas nacionālās intereses taps ievērotas, lai tas mūsu sapnis, kas tagad tapis par patiesību, ir netik vien latvju prieks, bet apmierina arī citus visus šīs zemes iedzīvotājus”. (Latvijas Tautas Padome 1920, 22)

1919. gada sākumā Pagaidu valdība gan bija spiesta pārcelties uz Liepāju, bet Rīgā un lielā Latvijas daļā sāka saimniekot Padomju valdība. 1919. gada 16. janvārī Latvijas Padomju valdības priekšsēdētājs P. Stučka parakstīja dekrētu “Par Latvijas audzināšanas un izglītības iestādēm”, kurā bija noteikts, ka “visām mācībām skolās jānotiek mātes valodā. Pārējās valodas paliek kā mācības priekšmeti” (Dekrēts 1919). Jāsaka gan, ka padomju izglītības iestādes lielāku vērību veltīja mācību saturu un audzināšanas darba uzdevumiem, lai pārveidotu “vecu” skolu par “jaunu”, sociālistisku iestādi, taču netika aizmirsta arī prasība par mācībām dzimtajā valodā. Tā Rīgas Izglītības nodaļas vadītājs J. Lieknis (1883–1941) avīzē “Cīņa” publicētā rakstā “Mūsu uzdevumi tautas izglītības laukā” skaidroja, ka «padomju skola jābūt vienotai, bez maksas, visiem bērniem obligātai, ar mācībām mātes valodā un kopīgām mācībām abu dzimumu bērniem” (Ušiņš 1965, 39). Tiesa, tāpat kā gadu iepriekš, latviešu lielinieki nespēja ilgstoši noturēt varu.

8. jūlijā Rīgā atgriezās Pagaidu valdība. Tā turpināja risināt jautājumu par mācību valodu skolās. Interesanti, ka pēc t. s. Cēsu kaujām (1919. gada jūnijs) arī vācu mazākuma Latvijā pārstāvji bija spiesti strikti atzīt: “tas ir visiem [...] pašsaprotams fakts, ka patiesu izglītību var iegūt tikai dzimtajā valodā.” (Keller 1919) Augustā Ministru kabinetam tika iesniegts likumprojekts par mazākumtautību skolu iekārtu Latvijā. Septembra sākumā tas tika nodots Latvijas Tautas Padomes Skolu komisijai caurskatīšanai. Šī komisija Tautas Padomei iesniedza likumprojektu par Latvijas izglītības iestādēm. (Kalnciema 1993, 118, 119)

Gada nogalē Tautas Padome trijos lasījumos apsprieda abus likumprojektus: par Latvijas izglītības iestādēm un mazākuma tautību skolu iekārtu. (Latvijas Tautas Padome 1919) Interesantas debates norisa par Tautas Padomē izskanējušo Demokrātu savienības pārstāvja J. Paegles (?-?) ierosinājumu mazākumtautību skolās latviešu valodu, Latvijas vēsturi un ģeogrāfiju mācīt valodā. Strikti izteicās Padomes loceklis sociāldemokrāts K. Dēķens (1866–1942): “Ja jūs gribat, lai mūsu nelatvieši iegūst riebumu pret latviešu valodu, pret Latvijas vēsturi un ģeogrāfiju, tad pieņemiet šo nepedagoģisko prasību.” (Latvijas Tautas Padome 1920, 509, 510) Sākotnējais priekšlikums gan tika noraidīts, taču netika ņemti vērā arī pamatotie Padomes locekles pedagoģes V. Seiles (1891–1970) iebildumi pret valsts valodas izmantošanu citos mācību priekšmetos, pirms bērni to ir pienācīgi apguvuši: “Ja mēs gribam, lai pie cittautiešiem celtos naidis pret latviešiem, ja mēs gribam, lai mūsu vēsturi un ģeogrāfiju nezinātu, tad mēs varbūt prasīsim, lai bērni sāk to mācīties no 3. mācību gada jau latviešu valodā, kaut viņi tikai otro gadu mācās latviešu valodu.” (Latvijas Tautas Padome 1920, 512) (Var piebilst, ka arī mūsdienu pētījumi liecina par to, ka ideālā gadījumā pamatskolās izglītības programmā iekļautie priekšmeti būtu mācāmi mazākumtautības valodā; skat. Hāgas ieteikumi.)

Gala rezultātā latviešu valoda skolās, “kur mācības nesniedz valsts valodā”, bija ievadama, sākot no “otrā pamatskolas mācības gada”, bet Latvijas vēsturi un ģeogrāfiju jāmāca “katrā skolā jau trešā pamatskolas mācības gadā, bērnus vispārīgi ievadot šajos priekšmetos. Vēlāk šie priekšmeti mācāmi sistemātiski valsts valodā”. (Likums par Latvijas 1919)

Abi likumprojekti tika pieņemti 1919. gada 8. decembrī. (Latvijas Tautas Padome 1919) Likums par Latvijas izglītības iestādēm paredzēja, ka “visās obligatoriskās skolās mācība jāsniedz skolēnu ģimenes valodā”. Tika akceptēts Skolu komisijas priekšlikums, ka par ģimenes valodu atzīstama “tā valoda, kuru uzdod bērnu vecāki, bērnu skolā pieteicot, un kurā viņš var brīvi savas domas izteikt”. Likums arī paredzēja, ka “valsts un komunālās iestādes uztur ikkatrai

tautībai tik daudz obligatorisku skolu, cik vajadzīgas viņu bērnu izglītošanai, skatoties pēc šā likuma noteikumiem” (Likums par Latvijas 1919).

Kopā ar «Likumu par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā» (Likums par mazākuma 1920, 188) «Likums par Latvijas izglītības iestādēm» noteica izglītības sistēmas uzbūvi valstī. Abi likumi deva iespēju lielākajām Latvijas mazākumtautībām – krievi, vācieši, ebreji, poļi, baltkrievi, lietuvieši un igauņi – dibināt savas pamatskolas un vidusskolas, viņu bērni ieguva tiesības zinību pamatus apgūt savā dzimtajā valodā. Faktiski Latvijā tika ieviesta mazākumtautību skolu autonomija, kā arī daži nacionāli kulturālās autonomijas elementi, paredzot mazākumtautībām tādu infrastruktūru (nacionālas skolas, kultūras iestādes, prese dzimtajā valodā) kā pamatnācijai. Pat garīdznieks, pedagogs un labējais politiķis L. Adamovičs (1884–1943), kuram 1934. gadā, esot izglītības ministra amatā, 1919. gada «Likums par izglītības iestādēm» tika atcelts, vēl 20. gadu vidū bija spiests atzīt, ka “8. decembra likumā izteiktie galvenie principi saskan ar demokrātiskas valsts stāvokli un pedagogijas prasībām” (Adamovičs 1925, 79).

Tiesa, daudzi laikabiedri, gan kreisi, gan labēji noskaņoti, bija neapmierināti ar «Likumu par Latvijas izglītības iestādēm», pareģoja tam īsu mūžu. Tā no kreisās puses jau 1920. gada janvārī izskanēja viedoklis: “Tautas Padome prasa, lai cittaautību skolās valsts valodu sāk mācīt jau no otrā mācības gada. Pedagoģiski tas nav attaisnojams. Vēl antipedagoģiskāka ir prasība, lai cittaautību skolās Latvijas ģeogrāfiju un vēsturi mācītu valsts valodā. [...] Ar tādu šovinismu mēs modināsim mazākuma tautībās tikai riebumu pret Latviju. [...] Demokrātiskā valstī šādam šovinismam nedrīkst būt vietas.” (Lanka 1920, 19)

No otras puses, jau pieminētais L. Adamovičs sakarā ar Tautas Padomē pieņemtajiem skolu likumiem 1925. gadā rakstīja, ka “latviešu pilsoniskās partijas nav spējušas ieturēt valsts un nācijas cienīgu viedokli”, jo “minoritātes sev izkauleja īpašu likumu par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā”. Viņš arī izteica pieņēmumu, ka pati Tautas Padome “liekas, turējusies pie pārliecības”, ka pieņemtajiem [likumiem] “nosacījumiem ir pagaidu raksturs, ka tie paliks spēkā tikai vistuvākā nākotnē – līdz Satversmes Sapulces sanākšanai” (Adamovičs 1925, 80, 78).

Jau 1920. gadā Satversmes sapulces Izglītības komisija sprieda, ka likums jārevidē, un 1. jūlijā īpaša apakškomisija atzina, ka tas pārstrādājams. (Tautas izglītība 1966, 13) Latvijas Republikas I – IV Saeimās Izglītības komisijas nepārtraukti strādāja pie jauna izglītības likuma projekta. Tāpēc arī Latvijas Republikas skolu politikas pētniece I. Saleniece secina, ka “1919. gada likums netika uzskatīts par pilnīgi atbilstošu sabiedrības vajadzībām jau kopš tā darbības

Tomēr sakarā ar to, ka latviešu pilsoniskās partijas 20. gados spēja veidot stabilas valdības bez sociāldemokrātiem tikai ar minoritāšu partiju atbalstu, jauna likuma izstrādāšana ieilga. 1927. gadā L. Adamovičs skaidri puda latviešu nacionālistu viedokli: “Mazākumtautību pārstāvju izšķirošā loma daudzos jautājumos Saeimas lielajā politikā piešķir šīm tautībām lielāku nozīmi, nekā viņām pienāktos samērā ar atsevišķu tautību locekļu skaitu un nekā to drīkstētu atļaut Latvijas kā nacionālas valsts uzdevums un latviešu, kā vairākuma tautas, pašciēna.” (Adamovičs 1927, 17)

Acimredzot, lemjot par dzimtās valodas lietošanu ne tikai latviešu, bet arī Latvijas mazākumtautību skolās, Tautas Padomē sapulcināto politiķu nostāju ietekmēja latviešu sabiedrībā vēl no rusifikācijas laiku sākumposma 19. gs. 80. gados radusies kopības apziņa ar citām mazākumtautībām. Runājot par spēkiem, kuri uzspieda mazākumtautībām mācības svešā valodā, to ļoti skaidri izteica skolotājs un rakstnieks R. Kaudzīte (1839–1920): «Latvieši līdz šim nekad tā nav izturējušies pret saviem līdziemītniekiem un dzīvos un izturēsies arī tāpat uz priekšu.» (Vidzemnieks 1884) Arī 20. gs. sākumā latvieši izglītības jomā neprasīja sev lielākas tiesības, priviligiētu stāvokli salīdzinājumā ar citu Latvijas teritorijā dzīvojošo tautību iedzīvotājiem.

Bez šaubām, ietekmi atstāja arī sociāldemokrātu ilgstošā dzimtās kā mācību valodas aizstāvība. Pilsoniskie politiķi cīnījās par tautas simpātijām nevēlējās atdot politiskajiem pretiniekiem tādu trumpi kā tiesību uz dzimto valodu skolās realizēšana. Pilsoniskie izdevumi gan atzina vienādu visu tolaik Latvijā pastāvošo politisko partiju lomu dzimtās valodas skolās aizstāvēšanā, uzsverot: “Visas politiskās partijas, ieskaitot arī Latvijas Sociāldemokrātu Strādnieku Partiju, [...] visas vienlīdzīgi cīnījās par mātes valodas lietošanu skolā.” (Strādnieku avīze 1920)

Jāievēro, ka vēl joprojām lielā Latvijas daļā pastāvēja lielinieku vara. Valdošajā nestabilajā situācijā Latvijas Tautas Padome vienkārši nevarēja noniecināt Latvijas teritorijā dzīvojošo nelatviešu intereses.

Bija jāņem vērā arī starptautiska situācija. 1919. gada 18. janvārī bija sākusies Parīzes miera konference, kurā līdz ar citiem tika skatīts nacionālo minoritāšu jautājums. Konferences dalībnieku vidū pastāvēja vienprātība, ka nacionālo mazākumu aizsardzībai ir jābūt Tautu Savienības kontrolē, kaut arī šāds

noteikums tās statūtos netika iekļauts. Rezultātā tika radīta nacionālo mazākumu aizsardzības līgumu sistēma. Centrālās bija tiesības uz dzimtās valodas lietošanu. Kā valsts pienākums bija paredzēta nacionālo mazākumu skolu uzturēšana. (Bartele 2003, 24–25)

Pirmais līgums, ko Antante Parīzē noslēdza ar vienu no jaunajām valstīm, bija līgums ar Poliju, parakstīts 1919. gada 28. jūnijā. Polija pieņēma visus tai izvirzītos noteikumus, kuri paredzēja nacionālo mazākumu tiesību nodrošināšanu, arī valsts finansētas skolas, kurās mācības notiek minoritātes dzimtajā valodā. Tautu Savienība, kas sāka darboties 1920. gada janvārī, pieprasīja no citām jaunajām valstīm, kuras nebija šos līgumus parakstījušas un kurās bija aktuāls nacionālo mazākumu jautājums, iesniegt īpašus paziņojumus par savu attieksmi pret to tiesībām. Latvija tādu iesniedza 1923. gada 7. jūlijā. (Dribins 2004, 42–44) Parīzes miera konferences nostāja nacionālo mazākumu tiesību, arī tiesību uz mācībām dzimtajā valodā, jautājumos nevarēja neatstāt iespaidu uz 1919. gadā no Rietumvalstu palīdzības tik atkarīgo Latvijas pilsonību.

Vēl par kādu atziņu sakarā ar dzimtās valodas lietojumu tautskolās. Vēsturniece I. Saleniece secina, ka “neskatoties uz 1919. gada izglītības likumu vispārārtzītu demokrātismu, ir problemātiski runāt par demokrātiju Latvijā 20.–30.-tajos gados. Tā bija attīstība demokrātijas virzienā un nevis demokrātiskā iekārta” (Saleniece, 2000, 39). Pēc raksta autora domām, secinājumu vajadzētu precizēt. 1919. gada izglītības likumi tiešām bija demokrātiski, atbilda tā laika demokrātiskajās valstīs esošajam mazākuma tautību tiesību regulējuma līmenim. Taču latviešu pilsonības aprindās pastāvēja neapmierinātība ar mazākumtautību “privileģijām” izvēlēties saviem bērniem mācību valodu, un 30. gadu sākumā izglītības ministra A. Ķeniņa (1874–1961) darbības laikā sākās mēģinājumi ierobežot¹ šīs tiesības. (Hehn J. von, 1957. S. 3, 17)

Latvijas attīstība 20.–30. gadu sākumā noslēdzās ar autoritāras varas izveidi, ko nodibināja daļa no tiem pašiem spēkiem, kuri līdz tam bija iestājušies par

¹ Galvenās redaktora piezīme: 1932. gada 10. jūnijā A. Ķeniņa parakstītajos “Noteikumos par mazākuma tautību ģimnāziju un arodu skolu skolēnu sastāvu” (*Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. VII-VIII: 106.) ir paredzēta iespēja tur “mācīties tikai tās tautības vecāku bērniem, kuras valoda ir skolā mācības valoda”, t. i., mazākuma tautībām ir paredzētas tiesības izvēlēties mācības savas tautības vai latviešu valodā, izslēdzot iespēju būt bērniem citas mazākumtautības mācību iestādē. Tātad netika skartas tiesības “izvēlēties saviem bērniem mācību valodu”, bet gan vairs nepieļāva iespēju izvēlēties *citas mazākumtautības* mācību valodu. Arī tādā risinājumā mazākumtautību tiesību līmenis Latvijas Republikā šajā laikā tomēr pārsniedza “tā laika demokrātiskajās valstīs esošo mazākuma tautību tiesību regulējuma līmeni”, tāpēc apgalvojums par “mazākumtautību tiesību ierobežošanas tendenci” pirms 1934. gada ir visai strīdīgs un vēl strīdīgāk ir saistīt A. Ķeniņu un viņa partijas biedrus ar “vīrību uz diktatūru”. Autoram ir tiesības paust savu viedokli, taču vēlams to pamatot ar faktiem.

demokrātiju. Tāpēc tiešām “ir problemātiski runāt par demokrātiju Latvijā 20.–30.-tajos gados”, tā nebija arī “attīstība demokrātijas virzienā”, bet gan virzība uz diktatūru. Mazākumtautību tiesību ierobežošanas tendence par to skaidri liecināja. Arī Latvijas pieredze apstiprināja Lielbritānijas ievērojamā valstsvīra D. Loida Džordža (*David Lloyd George*, 1863–1945) novērojumu par “mazo atbrīvoto tautu” uzvedību, kuras, “vēl nepaguvušas pašas baudīt brīvības augļus, jau cenšas sev pakļaut citus”. (Lloyd Dzhordzh 1957, 196) Taču tas būtu cita stāsta izklāsts.

Avotu un literatūras saraksts

Adamovičs, L. (1925) Skolu politika Latvijā 1919–1925. *Skola un Zinātne. Latvijas vidusskolas skolotāju biedrības I rakstu krājums*. Rīga, 73.–81. lpp.

Adamovičs, L. (1927) Skolu lietas Latvijā 1919–1927. *Skola un Zinātne. Latvijas vidusskolu skolotāju biedrības 2. rakstu krājums*. Rīga, 79.–100. lpp.

A. W. (1915) Par mūsu valodas tiesību reformēšanu tautskolās. *Dzimtenes Vēstnesis*, 7. febr.

B-kalns. (1918) Mūsu skola. *Cīņa un Brīvais Strēlnieks*, 19. apr.

Bēguļu skolas un mātes valodas jautājums. (1916) *Dzimtene*, 2. marts.

Dauge, P. (1917) Internacionālisms un nacionālais indiferentisms. *Cīņa*, 28. marts.

Dekrēts par Latvijas audzināšanas un izglītības iestādēm. (1919) *Izglītība*, 16. marts.

Dribins, L. (2004) *Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. Vēsture un mūsdienas*. Rīga.

Dundurs. (1917) Kas tūliņ jādara skolu lietās. *Cīņa*, 14. maijs.

J. Ak. [J. Akuraters] (1918) Latvijas nacionālā skola. *Jaunākās Ziņas*, 23. nov.

Hāgas ieteikumi. Pieejams: [// \(10.10.2019.\)](https://www.google.lv/url?sa=t&xrct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwiH-PCDpMTIAhXyKIsKHQeJBH0QFjAAegQIARAC&url=https%3A%2F%2Fwww.vvc.gov.lv%2Fexport%2Fsites%2Fdefault%2Fdocs%2FLRTA%2FMK_Noteikumi%2FOSCE_The_Hague_Recommendations_Regarding_the_Education_Rights.doc&usg=AOvVaw2Q0D0UCBgnrr8UtgHemT-z)

Hehn, J. von. (1957) *Lettland zwischen Demokratie und Diktatur*. München.

Kalnciema, A. (1993) Nacionālo minoritāšu kultūras autonomijas parlamentārais risinājums Latvijas Republikā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. Nr. 3.

Keller, K. (1919) Deutsche Schule. *Rigasche Rundschau*. 12. aug.

Krievijas tautu tiesību deklarācija. (1957) *Latvijas Komunistiskā partija Oktobra revolūcijā*. 1917. Dokumenti un materiāli. (1917. g. marts – 1918. g. februāris).

- Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 382.–383. lpp.
- Landavs, I. K. (1915) Latviešu valoda ģimenē un skolā. *Lidums*, 29. janv.
- Lanka. (1920) Likums par Latvijas izglītības iestādēm. *Latvijas Skola* (Latvijas Skolotāju savienības izdevums), 1. janv.
- Latvija. (1918) *Jaunākās Ziņas*, 14. dec.
- Latvijas Pagaidu Valdībā. (1918) *Jaunākās Ziņas*, 24. nov.
- Latvijas Tautas Padome*. 1., 2. daļa. (1920) Rīga: Satversmes Sapulce.
- Latvijas Tautas Padome. (1919) *Valdības Vēstnesis*, 22., 25., 28., 29. nov., 2., 3., 9. dec.
- Likums par Latvijas izglītības iestādēm. (1919) *Valdības Vēstnesis*, 17. dec.
- Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā. (1920) *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. Nr. 2. 1. febr.
- Mātes valoda vidus skolās. (1915) *Baznīca un Skola* (“Latviešu Avīžu” pielikums). 15. janv.
- Mātes valodas atļaušana Baltijas pirmmācības skolās. (1915) *Jaunais Vārds*, 14. marts.
- Nacionālā skola. (1916) *Jaunais Vārds*, 27. jūn.
- P. (1918) Mācības valoda vidus skolās. *Jaunākās Ziņas*, 21. nov.
- Rīgas skolotāju biedrības pilna sapulce. (1918) *Jaunākās Ziņas*, 12. dec.
- Rīgas ziņas. (1917) *Jaunākās Ziņas*, 23. marts.
- Rīgā, 24. maijā. (1915) *Lidums*, 24. maijs.
- Rubenis, A. (1992) *Latvijas skola laikmetu griežos. 1917–1940*. Rīga.
- Saleniece, I. (2002) *Latvijas Republikas skolu politika (1918–1934)*. Daugavpils: Saule.
- Saleniece, I. (2000) Pārmaiņas Latvijas Republikas skolu politikā pēc 1934. gada. *Daugavpils Pedagoģiskā Universitāte Humanitārā fakultāte. IX Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēstures sekcija. 3. krājums*. Daugavpils: DPU izdevniecība “Saule”.
- Skolu jautājums Rīgā. (1918) *Jaunākās Ziņas*, 28. dec.
- Stepermanis, M. (1929) *Rīgas skolas un skolu politika vācu okupācijas laikā. 1917–1918*. Rīga.
- “Strādnieku avīze”, mātes valoda un Latvijas augstskola. (1920) *Kurzemes Vārds*, 14. janv.
- Šalda, V., Barteles, T. (2007) *Latviešu bēgļi Krievijā. 1915–1922*. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”.
- Šalda, V. (2022) Latviešu publicisti par izglītību dzimtajā valodā (19. gadsimta otrā puse). *Sabiedrība un kultūra. Rakstu krājums, XXIII*. Sastādītājs, atbildīgais redaktors Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 2022. 97.–105. lpp.
- Šalda, V. (2023) Latviešu publicisti par izglītību dzimtajā valodā (20. gadsimta

sākums). Grām: Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki*. XXVI. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saulē”. 130.–144. lpp.

Tautas izglītība Latvijā agrāk un tagad. Dokumentu un materiālu krājums. (1966) Rīga: Liesma.

Ūsiņš, V. (1965) *Padomju skolas sākumi Latvijā*. Rīga: Zvaigzne.

Ventspils. (1918) *Jaunākās Ziņas*, 5. dec.

Vidzemnieks, R. [Reinis Kaudzīte]. (1884) Par mācību valodu tautas skolās. *Baltijas Vēstnesis*, 9. jūn.

Vičs, A. (1940) *Latviešu skolu vēsture. Piektā grāmata. Laikmets no 1905–1915*. Rīga.

Vietējās ziņas. (1917) *Rīgas Latviešu Avīze*, 7. nov.

Lloyd, Dzhordzh D. (1957) *Pravda o mirovykh dogovorakh*. T. 2. Moskva

The Question of Mother Tongue as a Language of Instruction in Latvian Folk Schools in 1914–1919

Key words: native language, education, schools, journalism, national politics

Summary

At the beginning of World War I, a course of Russification of national schools was implemented in Latvia, the “explanation” issued by the curator A. Scherbakov on 27 August 1913 was in force in the Riga school district, which did not allow for exercising the right acquired in 1906 to use the native language in the first two school years. Only as the war dragged on, the tsar’s government was forced to make concessions to the ethnic minorities. In the spring of 1915, permission was obtained to teach primary school learners in their mother tongue in the first years of schooling. In the schools of refugee children, lessons were also held in their native language. Afterwards, when a part and then the whole of Latvia had been occupied, mainly German folk schools were founded there, though formally “if necessary, adjacent classes with the Latvian and Russian languages of instruction could also be opened”. It could have been predicted that with the German occupation remaining, schools with Latvian as a language of instruction would eventually cease to exist. A serious turning point in the unoccupied territory took place in 1917. The congress of Latvian teachers in Dorpat (8–12 June 1917) declared the tasks of the schools for national minorities, providing for Latvian children schooling in the Latvian language and for children of other ethnic origins – in their native language in schools of the respective nationality. The

defeat of Germany in the war in November 1918 brought a new milestone in the introduction of the mother tongue as a language of instruction in public schools. The mutual political and military struggle between the Provisional Government of Latvia and the Soviet Latvian Government unfolded. Both of them promised to introduce the mother tongue as the language of instruction. The development of events led to the fact that the issue was resolved through legislation by the Latvian People's Council. On 8 December 1919, it adopted laws on Latvian educational institutions and schools for ethnic minorities in Latvia. The laws gave the opportunity to the largest Latvian minorities – Russians, Germans, Jews, Poles, Belarusians, Lithuanians, and Estonians – to establish their own primary and secondary schools, their children got the right to learn the basics of knowledge in their native language. In fact, school autonomy for national minorities was introduced in Latvia.